ZBORNIK **KAČIĆ** GOD. XV.

Dr. Divna Zečević

»RAZGOVORI DUHOVI ... OD STVARI RAZLIČNI« KNJIŽEVNOST U PRAKTIČNOJ FUNKCIJI KRŠĆANSKE POUKE

(Posebni otisak)

Split, 1983.

SADRŽAJ

»RAZGOVORI DUHOVNI... OD STVARI RAZLIČNI« KNJIŽEVNOST U PRAKTIČNOJ FUNKCIJI KRŠĆANSKE POUKE

Dr. Divna Zečević

Fra Filip Grabovac podijelio je svoju knjigu: »*Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*« na dva dijela: u prvom su kako piše: »*Razgovori duhovni sastavljeni u verše, od stvari različni*«, a u drugom dijelu »*Ukazanja vikova, naroda i kraljestva*«.

Zamisao je to da se u prvom dijelu knjige iznese teorija tj. kršćanski nauk, a u drugom dijelu da se odmjeri povijesna praksa u odnosu na moralni nauk prvoga dijela. Odnos teorije i prakse može biti samo grubo i okvirno naznačen, jer i prvi dio sadrži primjere »prakse« u vidu opjevanih strašnih događaja, moralnih prekršaja, koji vode do kazne vječnog pakla. U drugom dijelu knjige sudi se o povijesnim događajima na temelju kršćanskog nauka o moralu i vrlini pa nisu samo događaji praktična potvrda teorije, nego se i u drugom dijelu izriču direktne pouke stihovane i u prozi, koje proizilaze kao logičan zaključak iz adekvatno strukturiranoga pučkog književnog teksta: »*S Turčinom se koji obrati, od raja se k vragu vrati.*« Evo opisa događaja koji je ponuđen kao povijesni, iz kojeg proizlazi spomenuta pouka:

»*Tako se s njime skrovito od krstjana ùjedini i za zlamenje ljubavi, virnosti, sloga i ostala Jure Despotović dade caru Muratu dva sina ù tutiju aliti u zaklad za veću sigurancu svoga vladanja. Koju stvar Jure Despotović caru Muratu mogaše učiniti višu? Dade mu svoju ćer Milicu, lipotom kraljicu, nek izpunja pogane, sramne i nečiste volje putene.*

S Turčinom se koji obrati, od raja se k vragu vrati. Mà što oće pak posli biti? Murat oba Jurina sina čini oslipiti, ostanuše dvi krtice brez zemlje, à ćer mu zapisa i umiša među svoje ostale kurve.«[1]

Povijest je shvaćena i prikazana kao poprište na kome se vode i gube bitke za moralna načela.

1. FILIP GRABOVAC, *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkog aliti rvackoga*. Priredio: Tomo Matić. Stari pisci hrvatski, knj. 30, Zagreb 1951, 262.

Ne propušta se prilika da se pouke iz prvoga dijela knjige ponove u drugome dijelu, pa Tobija savjetujući svoga sina izgovara čestu pouku u Grabovčevu »*Cvitu*«:

»*Čini lemozinu, koliko godir moreš, i nemoj nikada okrenuti očiju od uboga i siroma, ako nećeš da Bog ne okrene od tebe.*«[2]

Među savjetima Tobijinim susreće se i jedan, koji se u Grabovčevoj knjizi još jedanput pojavljuje, jer se može pretpostaviti da je pretjerano uživanje u jelu bila rjeđa opasnost u životu onih kojima se Grabovac obraća:

»*Pazi da te proždrlost ne priteže, zašto od proždrlosti sva druga zla izvode.*«

Naprotiv, o putenim grijesima mnogo se češće i opširnije poučava, a pouka je popraćena prijetnjom smrti i pakla. U drugom dijelu prijetnja i opomena se ponavlja često direktno ili indirektno:

»Pusti tilu ki na volju
posli smrti u nevolju.«

»Naslađenja ka su tila,
kolda nikad nisu bila,
već se neće povratiti,
ma će duša to platiti.«[3]

U odnosu na pouke i oštre prijetnje kako se valja čuvati od žena, iznenađujuće djeluje kako treba razgovarati sa ženama u poglavlju: »*Način za znati razgovarati se sa svakom vrstom kipa*«:

»*Ženami se ima razgovarati od ljubavi, drage i dobre volje, veselja, lipe odiće, posluha, poniženstva, lemozine, nakićenja i od stvari veseli.*«[4]

Preteže slika galantnih razgovora u društvu Grabovčeva vremena, to je literarna predodžba koju je Filip Grabovac mogao iznijeti iz svog boravka u Italiji, a nije isključeno da je savjete u tom poglavlju prenio iz nama nepoznata predloška za društveno ponašanje u višim slojevima društva. U savjetu kako treba razgovarati sa ženama u kontekstu je još jedan neizrečeni savjet, naime, ženama ne treba dosađivati. Zanimljivo je, dakle, da treba razgovarati o ljubavi, o kićenju i o veselim stvarima, dok se djeca kao moguća poučna tema razgovora uopće ne spominju. Još je zanimljivije da se u slijedećem retku savjetuje da o poštenju i čistoći treba razgovarati s redovnicima, dok se poštenje ne predlaže kao tema razgovora sa ženama:

»*S redovnici i š ljudima stari ima se razgovarati od poštenja, čistoće, molitava, razloga, mudrosti, svetinje, mirakula aliti čudesa, zemlje i nebesa i ostali stvari duhovni.*«

2. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 170.
3. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 258.
4. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 273. Savjet da sa ženama treba pričati i o »nakićenju« pokazuje da je bilo osnova za to i to u našim krajevima. Danica Božić-Bužančić piše o obijevanju u Splitu: »Dok sredinom 18. stoljeća plemkinje i uopće bogatije žene u Splitu nose vrlo kvalitetnu odjeću i krojevima slijede suvremenu evropsku modu, da bi potkraj istog stoljeća laganijim vrstama tkanina i odjevnih predmeta nastavile tradiciju elegantne žene, siromašne građanke i pučanke, iako skromnije odjevene, ipak slijede modne novitete.« (DANICA BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1982, 88).

Literarna slika društvenog ponašanja sa ženama uključuje kod Grabovca i razgovor o »*nakićenju*« i »*lipoj odići*«, što će kod drugih pisaca 18. stoljeća biti povod osuda kao izvor grijeha i rezultata lošeg odgoja ženske djece. Fra Jeronim Filipović (1690.—1765.) piše da radi »narešenja« — žene idu u pakao.[5]

Iz Grabovčeva savjeta proizlazi da sa ženama treba razgovarati galantno, ugodno i veselo kao s djecom, jer i za žene i za djecu važeći je tada savjet o »*posluhu i poniženstvu*«.

Pouku kako treba razgovarati sa ženama ovdje donosim prije svega kao primjer utjecaja i prisutnosti drugačije literature od one koju stvara Grabovac, a kao neočekivani prodor slike društvenog života i, na kraju, kao pouku kontradiktornu ozbiljnosti didaktike čitavoga »*Cvita*«.

Za razliku od svoga suvremenika fra Jeronima Filipovića, koji je objavio tri knjige propovijedi »*Pripovidanje nauka krstjanskoga*« (Mleci 1750, 1759. i 1765.) i pokazao da dobro poznaje vjerski i moralni život svojih suvremenika donoseći obilje izvrsnih realističnih zapažanja, poučni stihovi i proza Filipa Grabovca usmjereni su prije svega na višu istinu, s rijetkim detaljima iz svakodnevnog života, zapažanjima kakva često donosi Filipović.

Takav je, na primjer Filipovićev podatak da »krstjani« bez poštovanja pristupaju pričesti: »*Jedni smijuchise, uticuchise jedno prid drugoga; moxe biti vecchie puta (Boghbi dao, da nije istina) prisitti, a josc i piani*«.[6]

Izuzev o nošnji hrvatskih vojvoda, koji su preuzimali novi, tuđinski način odijevanja, što saznajemo iz Grabovčeve pjesme »*Esortazione amorosa*« (Od kolunela kneza Antuna Kumbata) i još jednog primjera ne možemo, a nije nam ni namjera, stvarati podatke o svakodnevici Grabovčeva vremena.

Na pitanje: »*Kakvi su krstjani?*« i u kojoj se mjeri pridržavaju i ostvaruju zamišljeni, idealni, kršćanski red, ne možemo govoriti, ali zato saznajemo kao iz svakog izrazito didaktičkoga književnog djela — kakvi bi trebali biti pravi »krstjani«, ponuđena je poučna riječ kao vodič u ispravni način života.

U stihovima i prozi, naizmjenično, pojava koja je karakteristična za srednjovjekovno štivo (prosimetra), suprostavljene su moralne vrednote, dakle, zamišljeni red, red kakav bi trebao biti, elementarnim datostima, ne-smislenom redu; kršćansku etičnost autor suprotstavlja kaosu.

Svaki red koji nije kršćanski, prikazan je kao zao i kaotičan. Muhamedova vjera predstavljena je kao obmana i prijevara, ali, obilno davanje milodara (lemozine) iznosi Grabovac kao čistu konstataciju koju ne uvrštava u nedostatke. Poučna funkcija te tvrdnje, naime, da »nevirnici« daju veliku »lemozinu« — nesumnjiva je i jasna u kontekstu ostalih pouka. Grabovac neprekidno poziva kršćane, da pomažu siromašne, pa kad to isto čine muslimani tako izdašno, kako bi tek u tome trebali prednjačiti kršćani, proizlazi iz konteksta (»*Lemozine čine velike i zadužbine goleme.*«)[7]

Čuda vezana uz Muhamedovo ime opisana su kao vašarska obmana. Književni šarm te demistifikacije jednak je šarmu, kojim se potvrđuju i opisuju

5. KARLO KOSOR, *Fra Jerolim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika*, Kačić, VI/1974, 123—140.
6. Vidi bilješku br. 5.
7. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 254.

čuda na kršćanskoj strani: »*Osim ostaloga njegova vražtva bijaše naučio jednu golubicu, da mu pada na uho, a on bi nasuo prosa, ter bi iz uha golubica zobala. A to bi on dao razumiti, da doliće Duh Sveti ter mu kazuje što ima činiti, i ostala, tom prikladne druge stvari &c. Davaše, rekao, razumiti, da je on prorok; ljudi ludi, priprostiti i nerazumni tome virovaju.*«[8]

Motiv ptice ili ptica (golubica ili grlica) koje slijeću čovjeku na ramena i lijepo pjevaju (»*Cvjetići svetoga Franje*«[9]) slijeću kao dokaz čuda, nije mogao Filip Grabovac prepustiti »nevirnicima«; naime, pokazati realnost obmane one vjere, koja je za kršćane povijesno neprijateljska, jer je to vjera onih koji im dugo i neprekidno ugrožavaju opstanak, moglo se učiniti na popularni način svima poznatim biblijskim motivom i simbolom, kojim se uspoređuje čistoća i vjernost. Golubica ili grlica simbol su ne samo zato što mogu letjeti, nego i zato što ništa ne posjeduju, pa metaforički rečeno nisu vezane za zemlju. Vjekovnom neprijatelju, dakle, ne pripada čudo, pa se ptica javlja kao kokoš! Zrna prosa kao kapi kiseline u pučkoj književnoj slici rastvaraju obmanu: ptica slijeće na hranu, na proso, pa poručuje Grabovac: nema duhovne hrane za kršćane u vjeri njihova neprijatelja.

Drugi dio knjige, kao i prvi, prožet je vjerskim i moralnim poukama. Grabovčevo rodoljublje, koje dolazi do izražaja u drugom dijelu, bilo bi neosnovano izdvajati iz spomenutog konteksta, koji prožima cijelu knjigu, pa bi po tome rodoljublje imalo svjetovni, a sve ostale pouke nabožni karakter. To bi bilo u skladu s dosadašnjim dijeljenjem književnosti na nabožnu i svjetovnu. Sve što je Grabovac napisao objedinjeno je istim načinom pisanja, istim književnim postupkom, pa njegovo rodoljublje nije kontradiktorno vjerskoj i moralnoj pouci. Do shvaćanja da je drugi dio knjige za povijest književnosti važniji od prvog dijela moglo je doći kao rezultat estetskog pristupa, koji je didaktičku književnost promatrao, zapravo, samo kao pismenost u nemogućnosti da je analizira svojim poimanjem književnosti, kojoj je estetski doživljaj okosnica istraživanja. Stoga je Mihovil Kombol mogao napisati u svojoj izuzetno vrijednoj »*Povijesti hrvatske književnosti do Preporoda*«: »Kad bismo ga sudili samo po ovom prvom dijelu, bio bi Grabovac jedan od mnogih, i ne bi bilo razloga zadržavati se dulje kod njegove knjige.«

U skladu sa željom da djeluje odgojno i vjerski odgojno javlja se u Grabovca i želja da djeluje patriotski, pa nam se njegov »*Cvit razgovora*« ukazuje i kao logična pojava u duhu hrvatske književnosti 18. stoljeća, koju karakterizira prosvjetiteljski i praktično-odgojni karakter.

Upravo radi vladajuće podjele književnosti na nabožnu i svjetovnu moglo se dogoditi da se prvi dio Grabovčeva »*Cvita razgovora*« otpiše kao književno nezanimljiv, dok je drugi dio »*ukazanja vikova, naroda i kraljevstva*«, u kojemu je na pučki književni način i u duhu kršćanske didaktike ispričana povijest — u književnom smislu posve neopravdano promatran i odijeljen kao »svjetovniji«. Jedna od akutnih potreba pouke, kako to pokazuje 18. stoljeće u povijesti hrvatske književnosti, bila je pouka o rodoljublju, o vrlini

8. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 251.

9. »*Cvjetići svetog Franje*«. Sa starotalijanskog izvornika preveo o. Domagoj Šimunović. Izdao: Franjevački provinicijalat, Zagreb 1972, 131. (»*Dolijetahu k njemu raznovrsne ptice, umiljato mu se spuštahu na ramena, na glavu i na ruke i divno pjevahu*«).

koja se tim prije vezivala uz misao o tome kakav bi trebao biti dobar kršćanin, jer su dugotrajni povijesni neprijatelji, Turci, nastupali i kao neprijatelji kršćanstva.

Grabovčevo rodoljublje je prema tome vrlina, kojom treba poučavati čitatelje vlastitim primjerom, ali i primjerima, što ih Grabovac iznosi kad mu se ukaže prilika:

»Kavalijer dom Ivan Grčiću
i fra Pavle starče Vučkoviću
i fra Stipan, kapelan od bana,
tute osta do suđenog dana.
I tu biše više redovnika
svetog Frane, ma dobri vojnika,
i serdaru Vučkoviću Bože:
oni brane što se više može.«[10]

(»Rat treći aliti što govore mali: Proglasi ga đeneral Anđelo Emo u Sinju na prvi miseca sičnja godine 1715.«)

Nije, dakle, samo Grabovac rodoljubno angažiran, nego su to bili i mnogi prije njega pa upravo taj kontinuitet Grabovac održava i opijeva. Njegovi stihovi iznose poučne primjere, a drugo im i nije bila namjera. O pučkoj književnoj dimenziji kao povodu Grabovčeva stradanja već sam pisala u radu o pučkoj književnosti u »*Povijesti hrvatske književnosti*«.[11]

Povjerenje u riječ, u moć pouke i opomene, nije samo u duhu Grabovčeva vremena, nego vuče i daleke korijene iz srednjovjekovne književnosti, što pokazuju žanrovske karakteristike »*Cvita razgovora*«. Dijalog starca i mladića predstavlja spregu iskustva i znanja s mladošću, karakterističan je topos srednjovjekovne književnosti »*To je topos izrastao iz duševnog raspoloženja pozne antike.*«[12] Pitanja mladića i odgovori starca predstavljaju shemu za poučni dijalog. U osnovi te sprege leži, kako je pokazao Ernst Robert Curtius, arhetip kao izraz kolektivno nesvjesnog u smislu C. G. Junga.

Povjesničari književnosti promatrali su pojavu Grabovčeva »*Cvita*« kao zakašnjelo štivo, koje bi bolje pristajalo u kakav srednjovjekovni zbornik.[13] Umjetničke vrijednosti nemaju ni Grabovčevi ni Kačićevi stihovi, njihovi autori uostalom i ne pozivaju na estetsko uživanje. Uvijek, međutim, treba imati na umu, kakvom je i kojem čitateljskom sloju takvo štivo namijenjeno. U oba slučaja autori se obraćaju onima koji drugoga jezika osim hrvatskog ne poznaju i — što je podjednako važno — obraćaju se onima kojima osim usmene narodne književnosti druga književna tradicija nije poznata ni bliska.

10. FILIP, GRABOVAC, *Cvit*, 226—227.

11. DIVNA ZEČEVIĆ, *Pučka književnost*, Povijest hrvatske književnosti, knj. 1. Zagreb Liber-Mladost, 1978, 424.

12. ERNST ROBERT CURTIUS, *Evropska književnost i latinsko srednjevjekovlje*. Preveo: Stjepan Markuš, MH, Zagreb 1971, 105 i 108.

13. »Prvi dio *Cvita*, njegove jedine knjige, isto je takav zbornik, pun srednjovjekovne književnosti, koja bi po svojem duhu sasvim lijepo pristajala u kakav glagoljski zbornik s kraja srednjeg vijeka ili u Lucićev *Vrtal* (MIHOVIL KOMBOL, *Povijest hrvtaske književnosti do narodnog Preporoda*, Zagreb 1945, 342) »... s naglašenom namjerom da se vjernik pouči, Grabovčevi stihovi nemaju snage i djeluju kao zakasnio proizvod one manire, koja je nekada u srednjevjekovnih glagoljaških i latiničkih začinjavaca mogla biti i bila je zanimljiva. Neusporedivo je zanimljiviji drugi dio Grabovčeve knjige...« (RAFO BOGIŠIĆ, *Književnost prosvjetiteljstva*. Povijest hrvatske književnosti, knj. 3. Zagreb 1974. Liber-Mladost, 318.)

Didaktička književnost umjesto izrazite individualnosti pisca nudi izrazita žanrovska obilježja za praktično djelovanje. Grabovčevo posezanje za arhetipom, dijalog starca i mladića, ne javlja se posljednji put u hrvatskoj književnosti, pa ćemo ga susretati u pučkim pripovijestima, u kojima je okvirna shema: starica koja čita priče djeci ili počinje pričati odgovarajući na njihovo pitanje ili poziv da priča.

Usput treba napomenuti da se korijen toposa starac i dječak, odnosno starica i djevojčica, javlja i u prvoj polovici 19. stoljeća u umjetničkoj francuskoj književnosti. Curtius donosi primjer Balzacove pripovijesti *»Isus Krist u Flandriji«* (1831.), u kojoj je na umjetničkoj razini oživljena »drevna duhovna baština sa zapanjujućim čarom života«.[14]

Činjenica posezanja za arhetipom, u Grabovčevu slučaju i za žanrom srednjovjekovne književnosti sama po sebi nije ni negativnoga ni pozitivnog književno-vrijednosnog predznaka.

Povjerenje u riječ polovicom 18. stoljeća u sferi hrvatske tiskane knjige pokazalo je da je vjera u praktičnu mogućnost djelovanja riječi, i ne samo u mogućnost djelovanja pouke, bila izrazito i neobično snažna, pa upravo s tim pouzdanjem u riječ i njezinu moć izbijaju na površinu duboki književno-povijesni slojevi i rašireno sve do danas vjerovanje u realno postojanje bića iz svijeta sna i nesvjesnog.

Suvremenik Filipa Grabovca fra Josip Banovac (oko 1693.—1771.) izdaje u Jakinu 1767. godine knjigu izrazito praktične namjene, zaklinjanja protiv svih mogućih neprijateljskih i nečistih sila, koje ugrožavaju čovjekov trud na polju *»Blagosov od poglia I Zaklígniagniâ u cettiri diila razdiglieni, veoma kripostni, i moguchi suprot svakoj xivini sckodglivoj, i vlastimâ Ajerskiim; Data nà svitlôst zà sluxbu Misnikâ slovinskiih. Po' O. F. Josippu Banovczu Pripovidaoczu Reda S. O. Franciscka od Obsluxegnia Provinczie Prisvetoga Odkupiteglia. Prikazano, i posvechieno Prisvetomu Trojstvu. U Jakinu, MDCCLXVII. Po' Petru Ferri. S' Dopustegniem Starescina.«*

Knjiga je namijenjena svećenicima, »misnicima slovinskim«, koji će kao jedini pismeni ljudi u selu na glas čitati određena zaklinjanja, moliti uz to naznačene molitve, i, kako piše Banovac, oboružati se onim što je potrebno: *»s' kriixem ù ruczi, s' mochima, i drughiim duhovnim pomochima Svetiim, ter kao Vojnik Issukarstov slobodno udarit nà svè neprijateglie, jer buduchi Bogh ù pomôch Zaklígniaoczu, kochie protiva gniemu mochi.«*[15]

Knjiga je namijenjena čitanju i slušanju (za one pred kojima se čita) kao i zaštićivanju polja. *»Blagosov od polja«* ima žanrovske srodnike u usmenoj narodnoj književnosti u zaklinjanjima, bajalicama i vračanjima što ih sve do danas nalaze i prikupljaju istraživači usmenih književnih oblika.

Upravo praktična namjena knjige rezultira ritmičkom bujicom riječi, koje trebaju zaštititi čovjekov svijet od paralelno postojećega nevidljivog svijeta. Čitatelj tj. svećenik *»imma oblast Diavle, i gniove naslidnike zakligniati, prokligniati, i progoniti, Poglia blagosivati, i svaka, kojasu na sluxbu gliudsku posijana, i posagena, iz gniih sckodglivu xivinu izgoniti«.*

14. ERNEST ROBERT CURTIUS, *Evropska*, 112.
15. JOSIP BANOVAC, *Blagosov od polja*. U Jakinu 1767, 5.

Književnu znanost očekuje posao prepoznavanja i žanrovskog određivanaj starijih i novijih tekstova, koji nisu u povijesti književnosti registrirani, jer nisu radi praktične namjene ni smatrani književnim tekstovima zato što su i shvaćanja književnosti bila drugačija.

Književnost u praktičnoj funkciji iskazuje svoje veliko povjerenje u riječ i njezin učinak, pa nije slučajno da u 18. stoljeću izlaze rječnici i gramatike. Grabovčev *»Cvit razgovora«* donosi pouku, a Banovčeva, rekli bismo, još praktičnija i po očekivanom učinku dalekosežnija knjiga, donosi bujicu riječi, kojima se obavlja inventura i imenovanje vidljivoga i nevidljivog svijeta, svijeta stvari i duhovnog svijeta, kako bi se čovjek zaštitio od nepredvidivog slučaja bez obzira s koje strane dolazi. U osnovi, Banovčeva knjiga svojevrsni je pučki rječnik, leksikon koji obuhvaća zemlju, vodu i zrak uz pomoć kršćanskog nauka i kršćanske simbolike. Ne samo, dakle, da se može pokušati djelovati na čovjeka i njegov način života, nego se isto tako djeluje na vidljive i nevidljive sile. Nedavno, tiskan je odlomak iz knjige Josipa Banovca u časopisu *»Gordogan«*. Ono što danas može privući pažnju, upravo je imenovanje, zanimanje za riječ, dok je u drugom planu pitanje obilježja baroka ili rokokoa.[16] U povijesti hrvatske književnosti praktična knjiga donosi neistraženo obilje leksika i ritma.

»A' tebbi zato Diavle Poghlaviczo svih Vragovâ Pakleniih, i Ajerskiih zapovidamti ù kripôst sviih riçii ozgôr reçeniih, od poçetka moga zaklignagnia, dà neimasc, ni smiisc pusstati, slatti, nutkati, ni nagovarati ostale Vragove duhove neçiste Paklene, ni u Aeru, ni u Oblacziih, ni u Vitru, ni u Mugni, ni u grommu, ni u daxdu ottrovnomu pod niednim obechagniem, vogliom, ni po zazivagniu Çarovnikaa, ni Çarovniczaa tvoim naçinom, ni po koikodi naçin zlochiudniih gliudiih. Zatto ja zaklígniemte proklígniemte stiskamte smuchiujem rasipgliem i u nisctar obrachiam da od Nebba, od Oblakovaa, Vitaraa, garmgniavinaa, sivagniaa usteghnesc svako napastovagnie, ostavisc svaku privarru, alatti kruupe, gradde, Vitre, Triske, Muugnie, ni smuchiegnie Aera, ni xivine sckodglive, i da immasc umiriti, razrussiti, i u nisctar obbratiti, ne samo çiini, obechagnia, dalli joscte zakletvom potvardjenom, i uçignienom s'ostaliim Diavlii, koja sva oblasctju Svete Mattere Czarkve rassipgliem rascigniam i u nisctar kriposctju, i moguchstvom Svemoghuchiega Bogha Otcza i Siina i Duha Svetoga, kriposctju, i Moguchstvom Issukarstovim« (Zaklígniagnie ajera).[17]

Prvi i drugi dio Grabovčeva *»Cvita«* ne samo da se ni po čemu ne mogu suprotstaviti jedan drugome, ne može se naime iščupati samo latica rodoljublja kao što se ni pouka ne može izdvojiti iz Grabovčeva teksta, pa se ne mogu odvajati ni povijesni događaji, koji su u funkciji ilustracije kršćanske pouke. Prijetnja o propasti svijeta, prijetnja kaznom u funkciji je iste pouke kojoj teži drugi, povijesni dio, a kraj svijeta pučki pjesnik Filip Grabovac i za današnje uvjete sagledava iznenađujuće realistički:

16. ŽELJKA ČORAK, Godišnja doba, »Gordogan« 1981, 8—9, 26—27.
17. JOSIP BANOVAC, *Blagoslov*, 95—96.

Od istoka do zapada
s oružjem se svaki vlada.
Što l' od svrhe svita veliš,
razumiti bolje želiš.[18]

Kršćanska legenda, za koju se može pretpostaviti da je prenošena i usmenim putem, javlja se kao nerazlučni dio povijesnog zbivanja i kao pučko književno objašnjenje kako je spašen Zadar čudom i posredovanjem svetog Nikole: »*(1098.) Posli toga niko vrime dođe glas kralju Kolomanu, da se je Dalmacija sva zamutila i da za mal' stoji, dok se ne izgubi. Razumivši to kralj Koloman, nama diže vojsku, pišce i konjike, i pođe u Dalmaciju. Ovdi razumivši i videći, da sve zlo izodi od Zadrana, nemiri, rati, izdaje i svaka opakost, on namisli vas puk satrti, a grad do zemlje razoriti, i s tom mišlju pođe spavati. U snu mu se ukaza sveti Nikola, biskup od Zadra, s odićom poštenom, obrazom srditim, s ričma oštri. Priteći stade visoko govoriti: »Ti nejmaš ništa gradu ni ovome puku nauditi, budući da su pod mojizim štitom.« Evo tako govoreći, u ruci mu bijaše desnoj jedna šipka od zlata, š njom ga stade biti po ramenu priteći mu, da će ga biti većma, ako ne bude ostaviti te misli. Kralj u strau probudi se. Čuje, da ga ramena bole, vidi po njima modrice, reče: »Odveće istina srčbe obranitelja ovoga mista!« Tako, za ne probuđivati više srčbu njegovu, pusti Zadrane u miru živiti.*«[19]

Riječi sv. Nikole ispisane su gotovo kao direktni zapis usmenog kazivanja: »*Ti nejmaš ništa gradu ni ovome puku nauditi, budući da su pod mojizim štitom*«, dok objašnjenje da su Zadrani krivi za nemire, svađe i izdaje, i »*svaku opakost*« predstavlja za pučke pisce, kao i za Filipa Grabovca, karakteristično angažiranje u lokalnim sukobima i međusobnim netrpeljivostima. Upravo tome sličan lokalni sukob bio je povod početku i kraju stradanja Filipa Grabovca u mletačkom zatvoru.

Ljepota te predaje vezane uz grad Zadar kulminira u »*šipki od zlata*«, u rukama sv. Nikole, pa tim elementom podsjeća na sredinu, uz koju je vezana na zlato i srebro Zadra. Funkcija zlatne šipke, u prvom je redu u naglašavanju težine — ostavlja modrice, a tek zatim u sjaju zlata.

Predaja je u Grabovčevu tekstu također u poučnoj, pučkoj književnoj funkciji; prijetnja je do te mjere uvjerljiva da ostavlja modrice.

Centralna prijetnja u Grabovčevoj knjizi je prijetnja smrću i vječnom kaznom. Ono što iznenađuje, to je rigoroznost pouke, kojom je Grabovac stihom i u prozi ukazivao na neumitnost smrti. Oblik dijaloga i prepiranja između smrti i duše čovjekove, između poroka čovjekovih i duše pred smrću, pripada među žanrove srednjevjekovne književnosti. U namjeri da pouči i poukom usmjeri čovjeka u kršćanski život, Grabovcu je ovaj srednjevjekovni žanr u potpunosti odgovarao jer postiže maksimum didaktičnosti. Tako »*Od osuđenja jedne siromašne duše*« pred smrću prilika je da svi poroci dobiju na težini tj. na poučnom značenju.

Didaktičko štivo ne nudi olakšavajuće okolnosti, a to znači da ne nudi mogućnost čitateljeva dodatnoga, individualnog objašnjenja, jer se zastupa

18. FILIP GRABOVAC *Cvit*, 41.
19. FILIP GRABOVAČ, *Cvit*, 232.

idealna shema, zamišljeni, poželjni red. Grabovac obraća pažnju na realizaciju tog reda, kršćanskoga, ali ne iznosi kao njegov suvremenik Jeronim Filipović, brojne primjere raskoraka između idealnoga (kršćanskog) reda i njegove realizacije. Grabovac upravo zato što je pučki pjesnik uopćava svoja zapažanja i pučkim ih književnim postupkom apstrahira. Tako Grabovcu konkretizacije služe, da bi pomoću njih još više naglasio uzvišenost idealnog reda. Slijedeće Grabovčevo zapažanje u potpunosti se podudara s onim što ga je iznio i Jeronim Filipović:

»Ne govori to, grišniče,
sumpor piti ti priniče:
»Sam u paka ne ću poći.«
Razgovorit ne će t' moći
tu u paklu tvoja družba,
jer je cika od nji tužba.
Ne govori: »Moje čini
to i drugi mnogi čini.«[20]

(Od uzbuđenja grišnika na pokoru)

Takvi primjeri direktnog pozivanja na primjedbe onih koje podučava rijetki su kod Grabovca, koji radije opisuje grijehe i dušu u njihovu paničnom nesnalaženju pred smrću: »*olost, lakomost i bludnost, srčba, proždrlost, nenavidost, linost*«. Grabovac u svakoj prilici naglašava uzvišenost duhovnog života i prizemnu tjelesnost, koja je prolazna, kratkotrajna, »*što jest jedna živina smrdljiva*«, pa i ovo naglašavanje »*niskosti*« tijela ima da posluži uzvisivanju duhovnog života. Nakon prepiranja sa smrću duša uporno moli Isusa, koji isto tako uporno, dakle, poučno, odbija milost i šalje dušu u pakao, duša se obraća Gospi, anđelima, svecima, pa opet Isusu i na kraju se rezimiraju sva odbijanja, kako bi se naglasila definitivnost kazne »*muke, cike, oganj vrući*«. Svojstvo je pouke da se ponavlja, a forma dijaloga to omogućuje u najvećoj mjeri. (Forma poučnog dijaloga zadržat će se u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća.)

Sve do danas čitateljima kršćanskoga poučnog štiva pruža se opomena, u kojoj je prijetnja smrti prisutna, moglo bi se reći, obazrivo.

U knjižici »*Vjenčić molitva na čast čudotvorne Gospe Sinjske*«, što ju je priredio fra Jeronim Šetka, smrt je prisutna kao opomena, izostaje prijetnja kaznom: »Svako jutro, kad se ustaneš, uzdigni svoje srce k Bogu i zahvali mu što ti daje *još* (pod. D. Z.) vremena, da mu možeš služiti« (Pobožnost za svaki dan).[22] U toj pouci, svedenoj na najblažu mjeru, smrt nije imenovana nego je ublažena rječcom »još«, ali je smisao ostao isti kao i u Grabovčevim stihovima:

»Umrit moreš ure svake,
čovika su svrhe lake.«[23]

Smisao pouke ostaje, ali se način poučavanja mijenja.

20. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 85.
21. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 60.
22. *Vjenčić molitava na čast čudotvorne Gospe Sinjske*, V. izdanje. Priredio i odgovara o. Jeronim Šetka. Sinj 1979, 5.
23. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 86.

Vrijednosno motrište s kojeg Filip Grabovac promatra povijest ukorijenjeno je u kršćanstvu. U težnji za vjerodostojnošću izlaganja, pod tim se motrištem formiraju male književne cjeline ili se poznate legende, prethodno već oformljene cjeline, kao na primjer legenda o sv. Nikoli koji je spasio Zadar, javljaju u funkciji povijesnog događaja. Jedina tradicija, koja egzistira u opisivanju događaja usporedo s kršćanskom, jest tradicija junaštva kakvu poznaje usmena narodna pjesma, pa se u Grabovca javlja deseterac u proznom tekstu kad god to, zapravo, nalaže tema i njezin značaj; npr. tema pogibije junaka, ili se javlja deseterac kad se kazivanje zgušnjava u potrazi za efektnom poantom pa se usmenom narodnom izrekom nastoji sažeti povijesno iskustvo.

Nizanjem imena serdara i vojvoda poginulih u borbi s Turcima, što je Grabovac podijelio prema mjestima iz kojih potječu poginuli *»od kog li Turčina smrt ga stignu, al u boju al u bilu dvoru«*[24] nastaje cjelina, koju sačinjavaju nabrojana imena protagonista u povijesnim događajima, koji su predočeni kao svakodnevna borba raspoređena u prostoru po mjestima i područjima: *»Od Kotara; Od krajine šibeničke; Od Kaštela; Od Klisa; Od Omiša; Od Makarske; Od Drniša; Od Klisa; Od Poljica; Od Zadvarja i sve Radobulje; Od svi Boka kotorski«.*

Povijesnu borbu predočuje Grabovac kao šturo nizanje, evidentiranje pogibija: ime, prezime, mjesto pogibije, ime i prezime neprijatelja i u ponekim slučajevima okolnosti smrti — predstavljaju elemente u funkciji konkretizacije i uvjerljivosti, istinitosti događaja o kojima se pripovijeda. Oblik nabrajanja karakterističan je pučki književni način, koji treba omogućiti memoriranje, čuvanje znanja, pa je zato značajno i raspoređivanje poginulih po mjestima u prostoru. U pučkom štivu nalazimo na brojenje i nabrajanje najraznolikijih brojeva, kojima se opisuje Isusovo stradanje, čime se želi potencirati veličina podnesenih muka. Iako je riječ kod Grabovca o povijesnim borbama s Turcima, one su povod da se istaknu žrtve i moralna pouka u prvi plan, pa smo suočeni s književnom tvorevinom, koja pripovijeda o prošlim borbama.

»Od krajine šibeničke. — Arambaša Dujam Omeljić, koji pogibe nà Kosincu mostu od Cetine od Zulujfikarbega Atlagića, a bijaše svezan. Da, velika junaštva!«[25]

Narodna pjesma poznaje ubojstvo svezana protivnika kao kukavni gest slabića. Grabovac, međutim, ne teži slijepo i ne povodi se za tradicijom usmene narodne pjesme, pa ne uljepšava junaštvo i navodi pogibiju svezanog borca kao znak neravnopravne borbe. Citirana cjelina od dvije rečenice mobilna je i nije ovisna o redoslijedu ostalih. Borba se pretvara u zločin, pa je u pripovijedanju djelatna etika narodne pjesme kao i pouka — ubiti svezana čovjeka: *»Da, velika junaštva!«*

»Bi kavalijer i serdar Bariša Kosor, koji pogibe iznenada u busiji čekajući Turke Imoćane od svog druga nevirnoga Jure Kusića, koga uzdiže sirotu za svoju sramotu; mali Juri pak dođe smrt grđa od Antuna Grabovca iz Vrlike na 1704.«[26]

24. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 201.
25. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 202.
26. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 204.

U tom tekstu javlja se kao moralni sažetak zbivanja poanta narodne izreke: *»Uzdiže sirotu na svoju sramotu.«* Osim izdaja i prevara pobratima Grabovac registrira i smrt junaka od ženske ruke, iz potaje: *»Arambaša Gavran Zorić, koji pogibe nà Lubovu od divojke bule iz čardaka.«*[27]

Treba ustvrditi da poznavanje usmene narodne pjesme ne zavodi Filipa Grabovca u pojavu, koja će tek kasnije (u 19. i 20. st.) doći do izražaja, naime, Grabovac ne podliježe mitologizaciji junaštva. Umire se od rana kod kuće, kršćanin strada od izdaje kršćanina, junak strada od djevojke »bule iz čardaka«, junaci umiru svezani, gine se radi »glave vina«. *»Tintor barjaktar, koji pogibe pod Gabelom radi glave vina nalivene; to bi uzrok, da krstjani izgiboše.«*[28] A umire se rijetko i prirodnom smrću, pa to Grabovac na četiri stranice svega jedanput spominje: *»Vojvoda Todor Kladnić koji umri doma od svoje smrti«.*

Gine se i od kamenovanja: *»Serdar Šime Bortulačić; ovoga ù Vrani kamenovaše Biograci i Pakoštanci.«*[29]

»Serdar Ilija Smiljanić, koji pogibe nà Vučjaku izpod Velebita od Marka Radojice, nevirnoga pobratima svoga, koga trikrat vadi iz galije, à jednom od konopca oslobodi. Ma se nije tome ni čuditi, jer je bio peprednjak.«[30]

Ne postoje samo borbe s Turcima, nego i međusobni obračuni u lokalnim sukobima. Pripovjedač Grabovac uključuje se u pripovijedanje svojim izričitim komentarom: strada se od pobratima izdajice, ali se ne treba tome čuditi, jer je izdajnik pravi »peprednjak«, što čitatelj može zaključiti iz slijedećih činjenica: tri puta je bio bačen na galiju i tri se puta oslobodio zahvaljujući pobratimu, kojega će na kraju ubiti, zatim je jedamput bio osuđen i na smrt, ali ga je od konopca opet spasio pobratim.

Sažimaju se činjenice i iz njih izrasta nadređena činjeničnost: moralno zlo i protagonist lokalni »peprednjak«. Takve male književne cjeline nazvao je Andrè Jolles memorabile. U nastojanju da se obuhvati ono što je činjenično, kako bi se pokazala i dokazala vjerodostojnost povijesnog zbivanja, u duhovnoj zaokupljenosti činjeničnim izrasta književni oblik — *memorabile.*

Iz činjenica, okolnosti pogibilje Ilije Smiljanića, što ih navodi Filip Grabovac izrasta nadređena činjeničnost, koja poprima samostalnu vrijednost. Iz opće borbe s Turcima izdvaja se pojedinačni slučaj, u kojem sve činjenice upućuju na moralni prekršaj. Tako se u pojedinačnom zbivanju ističu i potcrtavaju opće karakteristike vremena borbe, u kojoj oštro izbijaju pitanja opstanka gole egzistencije. Borba s neprijateljem otkriva veličinu zla u pojedinačnoj sudbini: stradanje se pokazuje kao unutrašnje — raspad pobratimstva, i vanjsko koje sažima unutrašnji moralni raspad — pogibija dolazi od kršćanske ruke kao mučko ubojstvo. Funkcija činjenica je da u suodnosu sa završnim činom izdignu moralno pitanje čovjekova postojanja. Označeno je mjesto ubojstva *(»na Vučjaku izpod Velebita«)* ime ubijenog i ime ubojice; činjenica da je riječ o pobratimu i učinjenim dobrim djelima upućuje na moralni smisao zbivanja. Budući da je težište na višem, duhovnom smislu,

27. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 202
28. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 208.
29. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 203.
30. FILIP GRABOVAC, *Cvit*, 202.

ne spominje se i nema razloga da se spominju detalji ubojstva, koje se odmjerava u odnosu na učinjena dobročinstva. Stoga je takav memorabile bliži exemplumu; točnije njegova funkcija ne ispunjava se samo utvrđivanjem činjenica i njihova vrijednosnog značenja, nego upućuje jasno na karakter male književne cjeline u funkciji — *poučnog primjera.*

Grabovčevo pripovijedanje o prošlosti *»ukazanja vikova, naroda i kraljevstva«* organizirano je kao niz malih književnih cjelina, koje nisu proizašle iz kronoloških razloga, kao što bi se na prvi pogled moglo pretpostaviti, jer se javlja na početku često kronološka oznaka, nego je do formiranja malih i mobilnih književnih cjelina došlo iz Grabovčeve zaokupljenosti *činjeničnim* u težnji za vjerodostojnošću u izlaganju povijesnih zbivanja, koje promatra s kršćanskoga vrijednosnog motrišta. U suodnosu zbivanja i vrijednosnog motrišta izrasta *značenje događaja.* Stoga i nije primjereno govoriti o lokalnim događajima i događajima od šireg značenja za povijest, kad je u pitanju Grabovčev *»Cvit razgovora«.* Pouka je moguća i realizira se na svim primjerima. Tako je svaki događaj podjednako značajan za opće zbivanje i prožet tim općim zbivanjem. Time je istodobno svaki opisani događaj značenjem, što ga ima usklađen s kršćanskim savjetom, što ga Grabovac iznosi u prvom dijelu knjige, u kojem pouke, koje same po sebi za književnu povijest nisu mogle biti zanimljive zato što su promatrane odvojeno, kao da pripadaju nekoj samostalno postojećoj »nabožnoj« cjelini, dok se pripovijedanje o prošlosti ukazivalo kao »svjetovnije« područje.

Spomenuti kršćanski savjet iz prvog dijela *»Cvita razgovora«* nalazi se u poglavlju: *»Ponukovanje grišnika, kako ima grije nenaviditi i od nji bižati«* i glasi: *»Kad ti učiniš jedan grih, ti smućuješ i zlovoljiš svu koliku skupštinu nebesku.«*

U Grabovčevu pripovijedanju o povijesti, točnije je reći o prošlosti, ne postoji razlikovanje važnih i manje važnih događaja, lokalnih sukoba i poteza od šireg značenja zato, što je s kršćanskoga vrijednosnog motrišta sve podjednako značajno: mala lokalna izdaja i izdaja velikih razmjera. Sve podliježe osudi moralnog prijestupa, jer, ne zaboravimo citirano, svakim griješnim činom remeti se cjelokupni, idealni red, odnos kakav bi trebao biti: *»Ti smućuješ i zlovoljiš svu koliku skupštinu nebesku«!* Svaki, dakle, povijesni događaj u svjetlu kršćanskog pogleda na svijet remeti željeni sistem odnosa.

Dakako, to nije pristup povijesti kakav se podrazumijeva danas nakon procesa razvoja povijesne znanosti, a takav se moderni pristup i ne očekuje sredinom 18. stoljeća. Nije suvišno ponoviti da je pred nama pučko književno djelo,koje pripovijeda o prošlosti, i da ga analiziramo upravo s književnoga i književno-povijesnog gledišta.

Poučno štivo u funkciji širenja kršćanske pouke nastoji da poruku učini jednodimenzionalnom u očekivanju da će jednostavnost predodžbe djelovati uvjerljivo. Otuda i *»skupština nebeska«*, koja postaje *»smućena«* i *»zlovoljna«* na svaki i najsitniji grijeh, a kamo li ne na izdaju pobratima, na izdaju kršćanstva i na vođenje u propast vlastite djece!

Na tu činjenicu da se o prošlosti priča kao o kršćanski poučnoj priči- — sada možemo reći da se taj književni oblik zove memorabile s tendencijom približavanja exemplumu — nije obraćana dovoljna pažnja, pa se moglo dogoditi da se Grabovčevo djelo prepolovi, da se promatra prepolovljeno isto kao i njegova sudbina. Jedan dio književnoga djela i osobna života pripao je, dakle, kršćanskoj sferi, a drugi je privlačio pažnju »svjetovnim« izrazom rodoljublja i stradanjem autora, koji bi po tome jednom polovicom sudbine pripadao franjevačkom redu, a drugom polovicom društvenom i podaničkom — mletačkoj upravi i zavičajnom lokalnom sukobu.

Grabovčeva didaktička pouka: *»Ne izdaj!«*, kako pokazuje dosadašnja analiza, podjednako je i kršćanski i rodoljubni imperativ.

Što se dešava, da se vratim već citiranom primjeru, u kojem Juraj Despotović služi neprijateljima kršćanstva, »nevjernicima«, i sklapa savez sa sultanom? S Grabovčeva vrijednosnog motrišta čin sklapanja saveza sa sultanom ukazuje se kao izdaja, kojom Juraj Despotović prestaje biti kršćanin. Prema biblijskom trajno prisutnom predlošku u pučkoj književnosti njegovu izdaju i zavedenost ispaštaju djeca. Sinovi su oslijepljeni i time je kažnjen otac zato što nije uvidio svoj grijeh. Metaforički rečeno — sklapati savez s neprijateljem naroda i kršćanstva znači — biti slijep kod očiju. Metaforička izreka pretvara se u konkretnu činjenicu: oslijepljeni sinovi. Očevu moralnu grešku ispašta u doslovnom značenju njegova kći, koja postaje svojom subinom, s kršćanskog gledišta, moralna mjera očeva pada, pa Grabovac piše da ju Murat: *»Zapisa i umiša među svoje ostale kurve.«*

Spomenuti je memorabile u funkciji naglašavanja nadređene kršćanske i rodoljubne pouke, pa iz te književne cjeline proizlaze stihovi kao sažetak za bolje memoriranje pouke: *»S Turčinom se koji obrati od raja se k vragu vrati.«* Povijesna izdaja, ne samo da vodi kazni na zemlji tj. neizbježnoj kazni u književnom poučnom štivu, nego isto tako ima za posljedicu gubitak vječnog spasenja. Gubitak djece javlja se u funkciji prijetnje strašnom kaznom.

U Grabovčevu pripovijedanju o prošlosti nije bitno da se događaji vezuju i slijede kronološki ili posljedično, pokazuje se da je svaki događaj ispričan kao manje ili veća cjelina, kojoj je kršćansko vrijednosno motrište ono nadređeno i vezivno svojstvo, kojim je prožeto pripovijedanje u stihu i prozi.

Analizirajući književnost u praktičnoj funkciji pouke pokazuje se njen položaj i upućenost od vječno važećih istina ka cilju svakidašnjice, težnja da se »vječno« potvrdi u trenutku sadašnjosti: dolazi, na primjer, još jedno jutro u kojem ćemo odlučiti hoćemo li molitvom dio našega života i našeg djelovanja »ovjekovječiti« i spasiti za vječnost. Jedino što je stvarno to je prošlost, vječnost prošlosti, pred kojom se budućnost javlja kao praznina, koja se svakog jutra potvrđuje u mogućnosti spasa: *»Svako jutro, kad se ustaneš, uzdigni svoje srce k Bogu i zahvali mu što ti daje još vremena da mu možeš služiti.«*

Svaki se trenutak sadašnjosti ukazuje kao posljednji trenutak na granici vječnosti. Otuda je književnost u praktičnoj funkciji pouke, u ovom slučaju u praktičnoj funkciji kršćanske pouke, okrenuta sva prošlosti, primjerima iz prošlosti, svemu što je ušlo u »vječnost«. Budućnost se ukazuje kao praznina, koja treba proći kroz iglene uši svakidašnjice. Taj prolazak pun je kušnja i opasnosti.

Pripovijedajući o prošlosti, uvjetno rečeno o povijesti, Filip Grabovac poučava na primjerima onih koji su ulazili, padali ili propadali u »vječnosti«. Književnost u praktičnoj funkciji usredotočuje se na situaciju sadašnjosti kao na pitanje izbora onoga što ćemo propustiti u vječnost. Ono što u istraživanju

te književnosti treba stalno imati na umu — to je povjerenje da se na izbor, tj. djelatnost čovjekovu u sadašnjem trenutku može književnim putem izravno djelovati.

Povjerenje u riječ karakteristično za hrvatsku književnost 18. stoljeća, od rječničke pažnje u obradi svake riječi pojedinačno, do pouka za svakodnevni život, svoju prirodnu kulminaciju dostiže u već spomenutoj knjizi fra Josipa Banovca »*Blagosov od polja*«, u kojoj se od riječi očekuje da mijenja pravac djelovanja sila, koje su na prvi pogled neovisne o čovjeku. Čovjek, prema tome, posjeduje r i j e č, koja je samo djelomice pod čovjekovom kontrolom, jer i sama predstavlja djelatnu silu.

»Iz jezika nešto proizlazi, on je sjeme koje može narasti, i kao takav ona je *proizvodeći*. Mi to znamo i osjećamo posve osobito, naivno i instinktivno, u trenucima, kad se riječju bojimo proizvesti nešto neželjeno. Običavamo reći »*Ne ureklo!*« te ma kakvom radnjom pokušavamo zadržati proizvodeću snagu riječi. To zovemo praznovjericom, ali nam mora biti jasno da u toj, tzv. praznovjerici počiva znanje o tom kako neka riječ može prijeći u ispunjenje. (...) Što se bilo običavalo zvati magijom — u pozitivizmom loše shvaćenu i još gore rabljenu izrazu — valja na ovom mjestu razumjeti kao proizvodeći posao jezika, kao jezik u vidu proizvođača. A proizvođenje je ovdje opet *priređivanje*, koje ne ometa prirodni tijek stvari, ali im dopušta da uđu u čovjekov život i ovamo ih prima.

Kako pak jezik proizvodi, tako on i *stvara;* kako se riječ može ispuniti, tako ona *preuređujući* može izvesti novo. Jezik stvara ustroj na taj način što — riječ rabimo u njezinu pravom značenju — zgušnjava (dichtet).

(...) Tamo gdje jezik zgušnjava kažemo da nastaje književnost. Tako smo našli prijelaz što smo ga s početka tražili. I sad znamo da jezik kao posao preuređivanja ovdje izravno vodi književnost ma i ne potjecala ta književnost od nekoga određenog pjesnika, ma i ne bila položena u nekom određenom djelu. Onda, pak, ujedno vidimo kako jezik ili književnost zahvaćaju, mijenjaju i obnavljaju nešto što je — da upotrijebimo smionu riječ — bilo dano u prirodi.«[31]

Usprkos kritici Jollesova polazišta u istraživanju književnih oblika, koji se izlučuju iz jezičke djelatnosti, kojom se iz zbrke svijeta izdvajaju srodne činjenice, iz kojih izrasta nadređena činjeničnost, Jollesova istraživanja malih književnih oblika i njihova jezičkog izvorišta pružaju mogućnost književno-povijesnih istraživanja djela, koja su ostajala na periferiji pažnje književnih povjesničara. Mišljenja sam da za istraživanje književnih procesa i za znanost o književnosti nisu primarni vrhunski dometi, velika književna djela (ili veliki pisci) nego u prvom redu — *povijest ljudskoga književnog djelovanja*. Promatrajući povijest ljudskoga književnog djelovanja otvaramo perspektivu brisanja sadržajnih tj. vanjskih razlika između nabožne i svjetovne književne djelatnosti osobito u starijim razdobljima, dok nam se tzv. didaktička književnost ukazuje ne više kao periferna pojava, praktična književnost u odnosu na estetske velike domete, nego ulazi u sferu književnog djelovanja i onda kad istraživač osobno ne nalazi subjektivne, doživljajne poticaje za istraživanje

31. ANDRÈ JOLLES, *Jednostavni oblici*. Prijevod i bilješke: Vladimir Biti, Zagreb 1978. Biblioteka 32. Vidi poglavlje: III Kako predstavljamo jezik u vidu posla? str. 18 i 19.

takvih tekstova. Takozvane zakašnjele teme i zakašnjele knjige, kakvom su književni povjesničari smatrali Grabovčev »*Cvit razgovora*«, pokazuju se zakašnjele u odnosu na povijest književnosti shvaćenu kao povijest velikih književnih ostvarenja. Obilje izdanja, koja su u najboljem slučaju registrirana kao kulturno-povijesna zanimljivost, kojoj je status književni i književnog djelovanja umanjivan upravo proporcionalno s kompleksima književnosti takozvanih malih naroda, koji na primjer nisu imali evropski tj. luksuzno shvaćeni romantizam, nego, dapače, praktičan, rodoljubni, pokretački i usprkos estetski slabom prosjeku — sanjarski romantizam — sve to spomenuto obilje izdanja u razne praktične svrhe ne samo da nije bilo zakašnjelo, nego je bilo namijenjeno i odgovaralo je zahtjevima i potrebama sredine, pa bi povijest literarne funkcije pokazala svoju jasnu nadređenost književnoj povijesti, koja se naveliko mučila oko provedbe estetskih kriterija.

Povijest ljudskoga književnog djelovanja govori o književnim tvorevinama, kojima se ne može zanijekati ni književna ni praktična funkcija, koja trajno oscilira između »vječno« važećih istina i svakidanjice, koja se ukazuje neorganizirana i zbrkana sve dok se ne promatra s određenoga vrijednosnog motrišta.

U najnovijoj »*Povijesti hrvatske književnosti*« Rafo Bogišić također izriče već spominjano mišljenje da je Grabovčeva knjiga »*zakasnio proizvod*... s naglašenom namjerom da se vjernik pouči, Grabovčevi stihovi nemaju snage i djeluju kao zakasnio proizvod one manire, koja je nekada, u srednjovjekovnih glagoljaških i latiničkih začinjavaca, mogla biti, i bila je, zanimljiva.«[32]

Promatrana s aspekta povijesti ljudskoga književnog djelovanja, ali i s mišlju na sredinu 18. stoljeća kad se »*Cvit*« javlja, neizbježno se postavlja pitanje, za koga i kome to Grabovčevi poučni stihovi »nemaju snage« i, dakako, o kakvoj snazi je riječ. S estetskog gledišta cjelokupna didaktička književnost ne postoji ili postoji u sferi, u stvari, nejasno shvaćene retorike. Veliki bi kamen smutnje bio uklonjen, kad bi književni poslenici uspjeli dokazati negaciju da didaktička književnost nije književnost. Ukoliko se prešućivanje ne prihvati kao »dokazni« materijal, da nije riječ o književnosti, didaktička književnost postavlja ozbiljna pitanja pred shvaćanja kakva je i kakva bi trebala biti povijest književnosti pored već postojeće dileme i suparništva književne povijesti. Ako se književni žanr karakterističan za srednjovjekovnu književnost javlja sredinom 18. stoljeća, tada namjena djela uvjetuje pojavu preživljenog žanra. Namjena djela uvjetovana je potrebama prosvjećivanja, kojima nastoje osim Grabovca udovoljiti i ostali hrvatski pisci 18. stoljeća.

Misao da Grabovčevi stihovi »nemaju snage« posve je nejasno iskazana, jer ne označuje o kakvom je nedostatku riječ — da li je u pitanju nedostatak didaktičke ili visoko — književno shvaćene estetske snage. Potreba za vjerskom poukom i za raznolikim vrstama podučavanja iz najraznolikijih oblasti postoji sve do danas, pa su reklamne rečenice ili stihovane poruke također vid pouke, manje ili više nametljive pouke, što da se kupi i zašto. Tako je na zajedničkoj emisiji Radio-Zagreb i Radio-Beograda emitirana stihovana reklamna poruka i pouka za suvremeno kozmetičko sredstvo, a iskazana je na predlošku deseterca:

32. MIHOVIL KOMBOL i RAFO BOGIŠIĆ, vidi bilješku br. 13.

»Bože mili, čuda velikoga,
osvježi se, vode ne zahvati«,

umjesto vode treba zahvatiti u neko kozmetičko sredstvo, kojemu je navedeno ime i proizvođač.

Budući da su primjerci Grabovčeve knjige ubrzo nakon izlaska bili zaplijenjeni, za povijest hrvatske književnosti 18. stoljeća pojava knjige zanimljiva je kao književna realizacija usmjerena praktičnom odgojnom djelovanju. Analiza Grabovčeve knjige proizlazi iz zanimanja za *fenomen književne djelatnosti;* takvo je zanimanje upravo na suprotnoj strani od onoga, koje smatra da su u središtu pažnje književne znanosti vrhunska književna ostvarenja.

Istraživanje fenomena književne djelatnosti moguće je neovisno o kriteriju estetske vrijednosti, a očitavanje praktične namjene teksta upućuje na pitanje prijemčivosti i potreba čitatelja.

Dok je Andrija Kačić Miošić slavio junaštva, književno i neknjiževno djelovanje njegova djela preraslo je djelo,[33] dotle Filip Grabovac pripovijedajući o prošlosti i pozivajući na kršćanski ispravan život, ima namjeru da slavi dobro u oporbi prema zlu, slaveći pri tome sve vrline, pa otkriva prošlost, u kojoj je trajna prisutnost zla za pouku važnija od prisutnosti junaštva; Skender-beg umire, upozorava Grabovac, tako da mu je njegov liječnik »pomogao« umrijeti; junak umire od potajna udarca. Za razliku od Kačića, koji se tuži na monotoniju koju sam zapaža, naime, na upotrebu istih i sličnih riječi, kako bi se opisala ista i slična junačka djela, Filip Grabovac dolazi do trenutka kad mu se otkida s gorčinom negodovanje nad predmetom o kojem piše, nad stradanjem i zlom koje je u stalnoj akciji. Smisao je slijedeći: čovjeku je mučno neprekidno govoriti i upozoravati na zlo u njegovu upornom i neotklonjivom ponavljanju:

»1480. Crče car Memed od godina pedeset i dvi. (...) Podloži dva cesarstva, osvoji dvanajst kraljestva, satr dvi stotine gradova; ostala zla, koja krstjanluku učini, ne govorim drugo; nego na njegovom mistu osta njegov sin Pajazet. *Već m' omrze drugo od nji govoriti* (pod D. Z.)«.[34]

Dosljedno provodeći kršćansku odgojnu namjenu Grabovac je stigao i do trenutka umora od vlastita pogleda na svijet. Rodoljublje se javlja kao ljubav za one koji odoljevaju zlu i odoljevajući stradanju. Sredinom 18. st. poimanje povijesti kao i poimanje rodoljublja ne može se izjednačiti sa suvremenom povijesnom znanošću i klasnim interesima povijesnih izdaja.

Za povijest hrvatske književnosti 18. st. sporedno je pitanje, da li je Filip Grabovac više »nabožno« ili manje »svjetovno« orijentiran, pa se upravo to ovim radom nastojalo pokazati. Ono što je za povijest književnosti kao i za književnu povijest od značaja, to je *Grabovčeva književna djelatnost usmjerena odgojno na svijet oko sebe.* Proces te književne djelatnosti možemo slijediti i analizirati na tekstovima *»Cvita razgovora«,* koji nam se tako ukazuje ne kao žanrovski zakašnjeli zbornik dolutao iz srednjovjekovne književnosti, nego kao direktni književni odgovor na aktualni zadatak autorova vremena, sredinom 18. stoljeća.

33. »Tako je Kačić veći djelovanjem nego djelom: činjenica neobična, ali značajna, i još uvijek nedovoljno proučena.« IVO FRANGEŠ, *Izabrana djela.* Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 149. Priredio: Aleksandar Flaker, Zagreb 1980, 94.
34. FILIP GRABOVAC, *Cvit,* 270.

ZUSAMMENFASSUNG

»GEISTLICHE GESPRÄCHE ... ÜBER VERSCHIEDENE DINGE«
LITERATUR IN PRAKTISCHER FUNKTION DER CHRISTLICHER BELEHRUNG

Einteilung in »frommen« und »profanen« Lesestoff zeigt besonders in der Sphäre der Volksliteratur ihre Unberechtigung, weil sie sich auf das Unterscheiden »der Inhalte« stützt und die Frage nach der inneren literarischen Organisation des Textes vernachlässigt.

Die Beziehung zwischen dem ersten und dem zweiten Teil Grabovac's »Cvit razgovora naroda i jezika iliričkog aliti arvackog« /Blume des Gespräches des illyrischen oder kroatischen Volkes und der Sprache/ wird analysiert und die Vaterlandsliebe, die im zweiten Teil des Buchs zum Ausdruck kam, wird nicht isoliert und unabhängig von den gereimten Lehrsätzen über das christliche Leben aus dem ersten Teil des Buches betrachtet.

In den literarisch-historischen Betrachtungen wird die Tendenz gezeigt, dass man den zweiten Teil von Grabovac's Buch, in dem »über die Erscheinung von Jahrhunderten, Volke und Reiche« gesprochen wird, wertvoller und »profaner« und für die Literatur-Historiker interessanter findet also den ersten Teil des Buchs, wo sich gereimte Ratschläge und Ermahnugen zum guten christilichen Leben befinden.

Christliche Lehre und patriotische Betrachtungen sind im Streben des Fra Filip Grabovac und der anderen kroatischen Schriftsteller aus dem 18. Jh. bei der Erziehung voneinander untrennbar. Die Vergangenheit wurde dargestellt als der Kampfplatz, wo die Kämpfe für christliche und morale Prinzipien geführt werden. »Die Blume des Gesprächs« wird auch analysiert als Sammlung der kurzen erzählerischen Formen, die als kleine literarische Ganzheiten gleich in der Funktion sowohl der christlichen als auch der patriotischen Belehrung gestaltet wurden.

Zusammenfassung übersetzt von K. Bašić